

Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool

Dialog privaatse ja avaliku elu vahel

Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses

Elektrooniline konverents
Täienduskoolituskursus

**18.02. – 18.05. 2002
Tartu 2002**

Tiiu Jaago, Mare Kõiva (koost.)
Lehti Pilt, Liisa Vesik (e-konverents)
Kairika Kärсна, Kristi Salve (tõlketoimetajad)
Andres Kuperjanov (küljendus)

Trükise valmimine on seotud Eesti Teadusfondi grantidega nr 3576 ja 5117.
E-konverents ja täienduskoolitus on seotud sihtfinantseeritavate teadusteemadega “Argikultuuri protsessid ajaloolises ja kaasaegses perspektiivis” TFLAJ0531 ning “Eesti ja sugulasrahvaste folkloor: zanrid, struktuur, tüpoloogia, historiograafia” 0050332s98.

ISBN 9985-867-12-2

© Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool
autorid

Sisukord

Tööjuhend	5
1. teema. Inimene ja koduloom 13.03.2002.	7
Marika Mikkor (Tartu). Minu merisigade elust	9
Henni Ilomäki (Helsingi). Loomad rahva meeles ja rahvaluule keeles	13
2. teema. Inimene ja emotsioonid 20.03.2002.	19
Emmanuel Habimana & Line Massé (Kanada). Kadeduse avaldumise vormid ja isiksusehäired	21
Ene Vainik (Tallinn). “Kuumaverelised” eestlased. Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast	29
3. teema. Ränne ja lootused 27.03.2002.	43
Aivar Jürgenson (Tallinn). Siber – metsik ja kodune. Siberi-eestlaste loodustunnetusest	45
Brigitte Bönisch-Brednich (Göttingen-Wellington). Migratsioon ja jutustus	57
4. teema. Sillad inimeste ja maailmade vahel 10.04.2002.	64
Maili Vabrit (Tartu). Sünnipäev – endale ja teistele, korduv ja kordumatu	66
Argo Moor (Tartu). Surmateadlikkus: kas juhitud protsess või tarumeeriv kogemus?	74
5. teema. Inimene ja kodu 17.04.2002.	86
Tiiu Jaago (Tartu). Kodu mõiste muutumisi 20. sajandil	88
Liina Rootalu (Peterburi). Peterburi eestlaste mõtteid kodust	99

“Kuumaverelised” eestlased

Eestlaste rahvalikust emotsioonikategoriast

Ene Vainik

Lätlastel on eestlaste kohta käibel selline tõgav fraas “kuumaverelised”, millega irooniliselt vihjatakse eestlaste emotsionaalsele tuimusele ja ebaadekvaatsele rahulikusele – kas siis näilisele või tegelikule.

Käesolevas¹ ei hakata võrdlema eestlaste ja lätlaste etnopsühholoogiat ega mõõtma eestlastele rahvusena tegelikult omaseid psühholoogilisi iseärasusi (Tulviste 1998). Seevastu püütakse heita pilk eestlaste rahvapsühholoogiasse – sellesse, kuidas suhtuvad eestlased emotsioonidesse ja milline on nn keskmise eestlase käsitlus emotsioonidest. Loo lõpuks selgub ka see, miks lätlased meid niimoodi nimetavad.

Rahvapsühholoogia all mõeldakse siin tavainimeste arusaamist psüühilistest nähtustest. Mitte ühe konkreetse inimese, vaid n.-ö keskmise inimese arusaama. Eeldatavasti on rahvapsühholoogia seotud kultuuriga, mille rüpes ta on välja kujunenud, ja keelega, mille rahvas selle nähtusteringi liigendamiseks on kasutusele võtnud. Näiivkäsitlustele omaselt ei ole ka rahvapsühholoogia mõisted selgelt defineeritavad ega sõnadega üheses vastavuses ning neid kasutatakse läbisegi ja paralleelselt. Nii ei tehta eestlaste rahvapsühholoogias olulist vahet sõnade emotsioon ja tunne tähendustes. Need kaks sõna käibivad paralleelselt, nii nagu arvukad muudki võõrsõna ja omasõna paardid, kus võõrsõna kasutamine on prestii•sem. Näiteks kõlab positiivne emotsioon ju peenemalt kui lihtsalt hea tunne.

Sõna emotsionaalne kaldutakse eestlaste tänapäevases rahvapsühholoogias kasutama hinnanguliselt. Näiteks lause “Ta on nii emotsionaalne, temaga ei saa rääkida” tähendab suure tõenäosusega, et kõnealune inimene on liiga emotsionaalne (ja see on paha). Või siis “Ärgem laskugem emotsioonidesse!” (emotsioonid on midagi, kuhu laskutakse, ja parem oleks seda mitte teha, sest muidu võivad “emotsioonid üle pea kokku lüüa”). Kui ülemuse ja alluva vahel oli “emotsionaalne jutuaajamine”, siis suure tõenäosusega tähendas see pigem näo täissõimamist kui sojade tunnete avaldamist. Näib, et kui emotsiooni (positiivne või negatiivne) märk pole eksplitsiitselt esile toodud, siis toimub vaikimisi negatiivse tähenduse ja hinnangu atributsioon.

Seega tuleb alustuseks nentida, et eestlaste rahvapsühholoogias on emotsioonikategoria pigem laialivalgus kui kindlalt piiritletud, lisaks näib ta kandvat hinnangulisuse pitsertit. Et rahvas, kultuur ja keel pole ajas ja ruumis muutumatud suurused, toimub muutusi ka rahvapsühholoogia mõistetes ja arusaamades. Suuremat selgust selle kohta, milline on eestlaste rahvalik emotsioonikategoria 21. sajandi alguses, otsustasin saada emotsioonisõnavara empiirilisest uurimisest (Vainik 2001).

LÄHTEKOHTI

Ideoloogiline lähtealus sellisele lähenemisele pärineb keelelise relatiivsuse hüpoteesist (Whorf 1956): emakeel oma mõistetega mõjutab ja kujundab viisi, kuidas maailma näha ja enda jaoks tõlgendatakse. Sellel hüpoteesil on vähemalt kaks olulist järeldust, esimene üksikindiviidi ja teine kollektiivsel tasandil. Üksikindiviidile on oluline see, et keeleline kompetents mõjutab olulisel määral isiku sotsiaalset ja emotsionaalset toimetulekut. Ühiskonna tasandil järeldub, et keele uurimise kaudu saab teavet kultuuri ja seda kandvate inimeste kohta. Olulist osa mängivad antud kultuuris vormitud ja keeles kristalliseerunud mõisted, mille vahendusel toimub kommunikatsioon.

Keele abil ülalpeetavatest mõistetest mingil ainealal moodustub kollektiivses teadvuses üldkehtivate teadmiste kogum selle valdkonna kohta, mis on ühine antud keele kõnelejate enamikule. Näiteks sõnavara, mis mingis keeles on emotsioonide tähistamiseks ja nüansside ning tugevuse ja kestusastmete eristamiseks, moodustab olulise osa selle keele kõnelejate rahvalikust emotsioonikäsitlusest.²

Iga inimese suhe sõnavara ja selle abil vahendatavate mõistetega on erinev. Mõned sõnad tulevad meelde ja keelele kergesti, on nn aktiivses kasutuses. Teised on passiivses kasutuses – inimene teab küll, et sellised sõnad ja mõisted on olemas, kuid nende tarvituselevõtt on raskendatud. Olulisemal määral mõjutavad meie igapäevaelu ja toimetulekut sõnad ja mõisted, mis on aktiivses kasutuses, alati käepärast. See millised sõnad on mingil inimrühmal, nt eesti keele kõnelejal emotsioonide tähistamiseks on aktiivses kasutuses või käepärast, näitab, millised on antud rühmas antud ajal olulised ja sagedased mõisted. Seega saab eestlaste käepärast emotsioonisõnavara uurides teatava pildi sellest, millised on eestlastele olulised emotsioonid, milline on nende teadvustamise tase ja kuivõrd korrastatud on üldse tavainimese pilt n.-ö sisemaailmast, s.t milline näeb välja keskmise eestlase sisemise emotsioonidemaastiku kaart.

UURIMUSEST

Väidetakse, et mingi aineala (ja tegelikult üldse kõik) mõisted ja neid esindavad sõnad ei paikne inimese peas kaootiliselt, vaid et nad on paigutatud küllaltki süstemaatiliselt, mis hõlbustab kategoriseerimist (Viberg 1994: 170–171). Kui see väide peab paika, peaks inimestel olema hõlpus näiteks nimetamiskatses oma “süstemaatilisi katalooge” lapata ja esitada sõnu kategooriate kaupa. Sellel eeldusel tehti empiiriline uuring nn välimeetodil:³ sajal eri soost ja eri vanuse ning haridustasemega inimesel lasti suuliste intervjuude vormis sooritada mitmeid emotsioonide nimetamise katseid.⁴ Intervjuude tulemusel kogunenud keeleaines järjestati nimetamise sagedust ja positsiooni arvesse võttes ning analüüsiti korduvate väljendite vormi ja tähendust (Vainik 2001).

Väljendite hulk, mis nende intervjuude tulemusel kogunes, lähenes viiele tuhandele ja need ei kujutanud endast sugugi ainult otseseid emotsiooninimetusi. Et nimetamiskatses ei pidanud inimesed ennast piirama, vaid said nimetada suvalises järjekorras kõike, mis neil emotsioonidega seoses pähe tuli (sarnaselt psühhoanalüüsis kasutatava vabade assotsiatsioonide meetodiga), moodustavad suure osa sellest sõnavara üldhulgast isikute individuaalsed emotsioonidega seostuvad assotsiatsioonid (näiteks kosmos, lehm, lilla jne), sellest osast sõnavarast aga, mis tuli esile korduvalt (3+n korda), koorus muu hulgas välja pilt selle kohta, milliste teiste kognitiivsete valdkondadega piirneb emotsioonide kategooria eestlaste teadvuses, kuidas on emotsioonide valdkond struktureeritud, mis mõisted kuuluvad põhitasandile ja millised on eestlaste prototüüpsed emotsioonid. Aga ka sellest, milliseid emotsioone eestlased endale meelsasti ei teadvusta või kollektiivsest teadvusest koguni välja tõrjuvad.

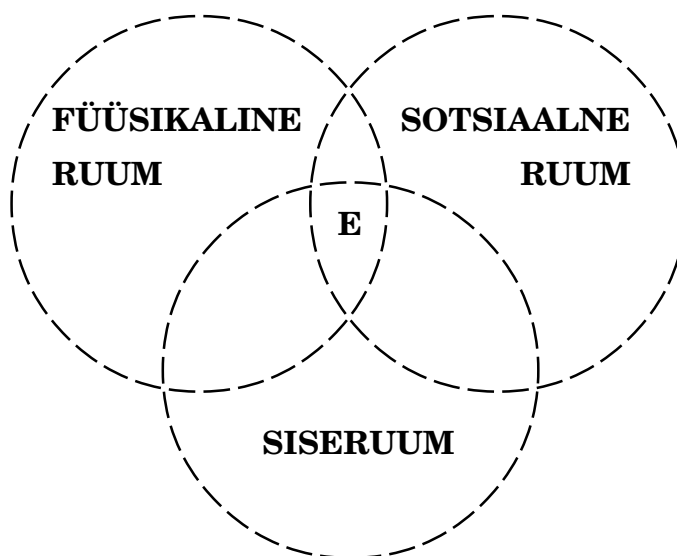
RAHVALIKU EMOTSIOONIKATEGOORIA PAIKNEMINE EESTLASTE KOLLEKTIIVSES TEADVUSES

Keele semantiline ruum, mida võiks nimetada ka keelekasutajate kollektiivseks teadvuseks, väidetakse koosnevat kognitiivsetest valdkondadest, mis koondavad teadmisi, kogemusi ja tähendusi ainealade kaupa (Langacker 1987). Selline kognitiivne valdkond või vähemalt iseseisev loomulik kategooria moodustub ka kollektiivsetest emotsiooniteadmistest ja kogemustest, mis on keelde kristalliseerunud emotsioonisõnavarana.

Läbi viidud empiirilise sõnavara uurimuse põhjal saab välja tuua, millised on eestlaste emotsioonivaldkonna kesksed ja prototüüpsed esindajad ning millised jäävad perifeeriasse, kus emotsioonivaldkond piirneb ja lõikub teiste kognitiivsete valdkondadega. Mõistagi ei eeldata, et valdkonnad oleksid üksteisest eraldatud jäikade piiridega.

Nimetamiskatses korduvalt (3+n korda) esile tulnud sõnade ja mõistete semantilise rühmitamise põhjal saab teha järelduse, et emotsioonikategooria paikneb eestlaste kollektiivses teadvuses kolme kognitiivse valdkonna – subjektiivselt tajutud füüsilise ruumi, sotsiaalse ruumi ja intrapsüühilise siseruumi – lõikumiskohal.

Joonisel 1 on skemaatiliselt kujutatud neid kolme põhilist kognitiivset valdkonda ja E-täht tähistab emotsioonide paiknemist nende lõikumiskohas.

Joonis 1. Emotsioonikategooria paiknemine eestlaste kollektiivses teadvuses.

Loomulikule kategooriale on omane tsentri- ja perifeeriaosa. Nimetamiskatsetes sagedasemini ja esimestena mainitud sõnad on antud kategooria põhisõnad (Sutrop 2000), s.t emotsioonide põhinimetused eesti keeles. Need vastavad eestlaste rahvaliku emotsioonikategooria põhitasandi objektidele, mis kujutavad endast kategooria kõige prototüüpsemaid esindajaid (Kövecses 2000).

Eestlastel kuuluvad emotsioonikategooria keskmesse sõnad viha, armastus, rõõm ja kurbus, mille kognitiivne esilduvus nimetamiskatsetes osutus kõige suuremaks. Kognitiivse esilduvuse indeks⁵ näitab sõna esinemissageduse ja keskmise positsiooni seost nimetamiskatsetes. Kognitiivse esilduvuse indeks, mille väärtus läheneb ühele, tähendab, et paljud keelejuhid nimetasid seda sõna üksmeelselt esimeste seas; nullilähedane indeks näitab, et antud sõna meenus vähestele ja sedagi viimases järjekorras. Erinevused sama kategooria liikmete kognitiivse esilduvuse indeksi väärtustes näitavad, kuivõrd kesksed ja esindavad on mõisted kategooria üldise tähenduse seisukohalt. Vahe antud kategooria põhisõnade ja mittepõhisõnade vahel tuleb esile hüppelise jõnksuna indeksite vähenemas ravis. Ilmekalt demonstreerib seda diagramm 1.

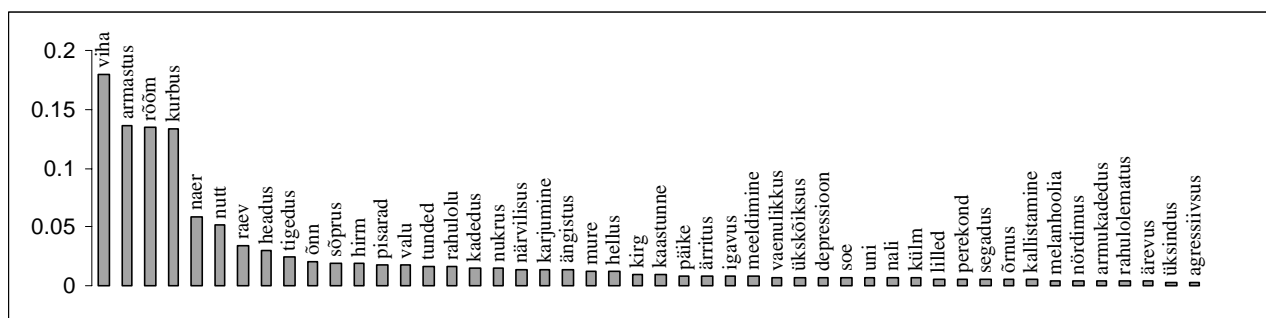

Diagramm 1. Kognitiivse esilduvuse indeksid emotsionisõnade nimetamise katses.

Rahvaliku emotsioonikategooria nelja esimese liikme summaarne esilduvus moodustab 44% kõigi antud nimetamiskatsetes esile tulnud sõnade summaarsest esilduvusest, mis tähendab, et antud kategooria põhitasandi objektid hõivavad 44% eestlaste kollektiivsest emotsiooniteadvusest. Ülejäänud 56% kollektiivsest emotsiooniteadvusest jagunes 54 sõna vahel. Selline jagunemine näitab ilmekalt, et eestlaste ühistes emotsiooniteadmistes on

põhitasandi kujul kompaktne tuumosa, kuid väljapoole emotsiooniteadmiste põhitasandit jäävas osas on eestlaste rahvalik emotsioonikategooria laialivalguv.

KATEGOORIA TUUMOSA – EMOTSIOONIDE PÕHINIMETUSED

Emotsioonide põhিনিimetusteks eesti keeles osutusid viha, armastus, rõõm ja kurbus, millele vastavad emotsioonimõisted on kategooria esindavateks liikmeteks eestlaste teadvuses. Ka nendel mõistetel on seoseid füüsilise, sotsiaalse ja siseruumiga, mis teeb neist emotsioonidest sobivad põhitasandi objektid (Rosch 1976). Nimelt on neile omane konkreetne ja äratuntav väliskuju⁶ – näoilme, mis funktsioneerib siseseisundi väljendaja ja suhtlusvahendina. Väliskuju osas on prototüüpsed emotsioonid seostatavad füüsilise ruumiga, suhtlusrolli poolest sotsiaalse ruumiga. Põhitasandi emotsioonidele on omased ka prototüüpsed väljendustegevused, mis tulid keelejuhtidele samuti hästi meelde. Kurbusega seostub prototüüpselt nutt, rõõmuga naer, vihaga raev, armastusega kallistused ja suudlused.

Prototüüpse põhitasandi emotsiooni tunnuseks on eestlase puhul ka vastanduva emotsiooni olemasolu: heale emotsioonile vastandub halb ja vastupidi. Põhitasandi emotsioonidest moodustuvad paarid: viha (halb) – armastus (hea) ja rõõm (hea) – kurbus (halb). Vahest on näoväljenduseta armastuse kuulumine põhitasandi emotsioonide hulka seotud just sellega, et vihale on vaja vastandit. Seda emotsioonikategooria iseloomulikku tunnust – jagunemist vastanduvate pooluste, hea ja halva vahel –, näeb ka põhitasandist kaugemale jäävate emotsioonimõistete puhul. Tegemist ei ole eestlaste omapäraga, vaid semantilise universaaliga emotsioonide kontseptualiseerimisel (Wierzbicka 1999).

Suurima jõu saab see semantiline universaal mõistehierarhias põhitasandist ülespoole, üldistuse suunas liikudes, kus *mittespetsiifiline tähendus kaalub üles spetsiifilise tähenduse* (Allik 1997). Ka inimesed, kellel üldse oli raskusi emotsioonisõnade ütlemise või emotsioonide teadvustamisega, nõustusid vähemalt emotsioonide jagunemisega positiivseteks ja negatiivseteks. Nimetada ei osanud nad paraku rohkem kui “noh, kõik need head” või “noh, kõik need halvad”. Ühes nimetamiskatses tuli keelejuhtidel nimetada ka neutraalseid emotsioone. Paljud ütlesid otse, et nende arvates pole neid olemas, mõned suudeti siiski välja mõelda (nt ükskõiksus, väsimus, rahu). Esile tuli ka omadusi ja nähtusi, mida ei anna hea ja halva alla liigitada, nt vaikne, tõsidus, mõtlik, tavaline, normaalne, rahulik. Nende mõistete puhul on aga ka ilmne, et nende seos emotsioonikategooriaga ongi osutamine emotsiooni puudumisele või varjamisele.

Väidetakse olevat üldine tendents, et keeltes on rohkem sõnu negatiivsete emotsioonide nimetamiseks ja eritlemiseks, kuid sagedamini kasutatakse positiivseid emotsioone tähistavaid sõnu (Allik 1997). Negatiivsete emotsioonisõnade rohkust keeltes seletatakse lausa olelusvõitlusega, mis on sundinud aegade vältel välja arendama terminoloogia eri liiki ohusignaalide eristamiseks. Nimetamiskatsetes ilmutasid keelejuhid suurt püüdlikkust positiivsete emotsioonide nimetamisel, suurem oli nii nende üldine nimetamiste kui ka erinevate sõnade arv. Sagedamini (3+n korda) öeldud sõnade seas oli kummalisel kombel positiivseid ja negatiivseid võrdselt. Positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonisõnade esiletuleku proportsioone nimetamiskatsetes iseloomustab diagramm 2.

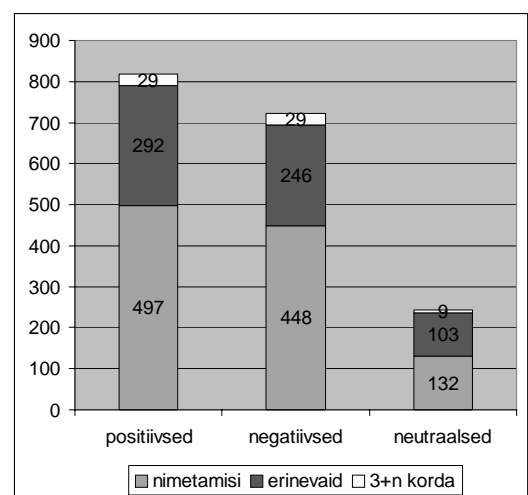
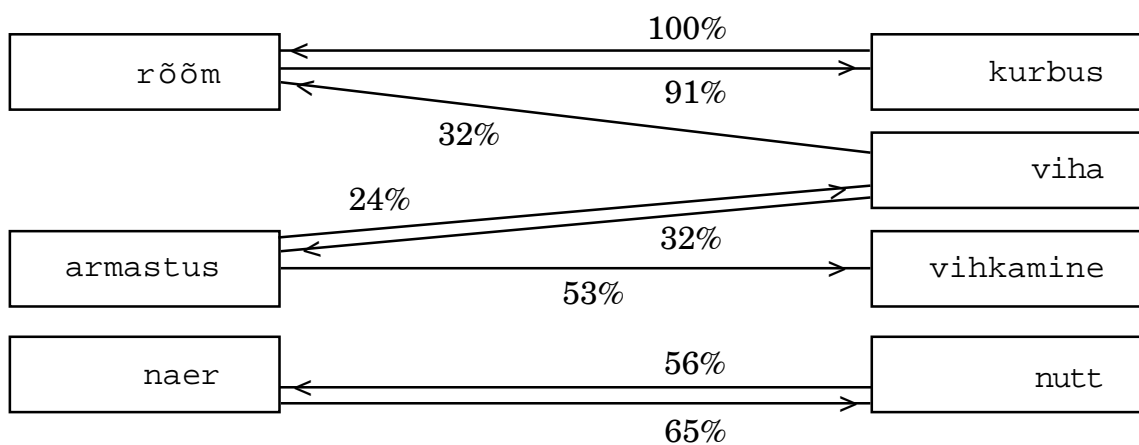

Diagramm 2. Positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonisõnade hulk nimetamiskatses.

Osaliselt seletab emotsioonisõnavara tugevat semantilist polaarsust ka nime-
tamiskatsetes kasutatud suurima kontrasti printsiip – tendents eristada ja leida nime-
tused eelkõige teineteisest maksimaalselt eristuvate nähtuste tarvis – , mis avaldus
peamiselt emotsioonisõnade nimetamises antonüümipaaride kaupa (nt nutt – naer, rõõm
– kurbus). Siiski ei saa eestlaste emotsioonikäsitlust läbini mustvalgeks pidada:
nimetamiskatsetes tuli esile ka vähima kontrasti printsiip – tendents nimetada kõrvuti
sünonüümseid või tähenduselt lähedasi sõnu (nt armastus – hellus – soojus).

Eestlaste üksmeel emotsioonisõnade antonüümsuse osas oli suurim sõnapaaril
rõõm – kurbus, järgnesid naer – nutt ja viha – armastus. Need kolm olid sümmeetrilised
antonüümiaseosed. Lisaks tulid esile asümmeetrilised antonüümiaseosed armastus –
vihkamine ja viha – rõõm. Antonüümiaseoste suhtelist tugevust võrrelduna kõige
tugevama seosega (rõõm – kurbus) näitab joonis 2. Kui põhitasandi mõisted seostuvad
kõik kuidagi omavahel, siis põhitasandi emotsioonide väljendustegevused nutt ja naer
moodustavad omaette autonoomse vastanduse, mille suhtes oldi tegelikult kõige üks-
meelsemad – ainsaks kõrvalekaldeks oli kahel juhul naeru vastandiks pakutud pisarad.

Joonis 2. Tugevamad antonüümiaseosed.

Muudel juhtudel kipub usk vastandite olemasolusse olema suurem üksmeelest
konkreetsete vastandsõnade leidmise osas. Tundus, et rohkem kui konkreetsete emot-
sioonisõnad olid keelejuhtide teadvuses vastandatud emotsioonimõisted, mis võisid
esile tulla eri sõnades, näiteks viha võis kanda nimetusi viha, vihkamine, vihatunne,
vihastamine jne. Üheks teguriks, millega võib seletada vastandite kokkulangematust
keelejuhtidel, on inimese isiklik suhe antud emotsiooni või selle puudumisega. Näiteks
kui ühele tähendab armastuse puudumine viha, siis kellegi teisele hoopis üksindust,
ükskõiksust või armukadedust. Sellisel puhul leiti vastandsõna emotsiooni põhini-
metusele enda kogemust täpsemini kirjeldavate mittepõhitasandi emotsioonimõistete hul-
gast.

MITTEPÕHITASANDI EMOTSIOONIMÕISTED

Mittepõhitasandile jäävad põhitasandi prototüüpsete emotsioonimõistete edasi-
arendused spetsiifilisuse suunas, näiteks mõisted, mis eristavad tundeid kestuse või
intensiivsuse alusel: armastus > kirm, kurbus > ahastus, viha > vahkviha, rõõm >
joovastus. Kui põhini-
metused on monolekseemsed omasõnad, mis on kasutatavad igas
kontekstis, siis mittepõhitasandi sõnadele on omane kasutuskonteksti spetsiifilisus:
võõrsõnad näiteks on käibel eelkõige psühholoogide erialakeeles (nt melanhoolia,
depressioon, agressiivsus, eufooria). Esile tuleb nimisõnast erinevaid sõnaliike, peamiselt
adjektiive (nt kuri, tige, õnnelik) ja verbe (nt pahandama). Mittepõhitasandil on ka
liitsõnalisi emotsiooninimetusi (meele+heide, paha+meel, hinge+valu). Lisaks pri-
maarsetele emotsiooninimetustele esineb ka sekundaarset viitamist – emotsioonile
osutatakse omadusenimetustega (nt ägedus, tige-
dus, karmus, õnnetus), samuti protsessi
või seisundi nimetusega (nt ärritus, ahastus, joovastus).

Mittepõhitasandi spetsiifilistes emotsioonimõistetes sisalduvad nii emotsioonide valents (+/-) kui ka kvalitatiivsed tunnused, mis seovad neid põhitasandi emotsioonidega. Näiteks on vihaga seotud pahameel, kuri, pahandama, tige, ägedus, karmus, ärritus, ärritatus, vim, vaen ja agressiivsus; kurbusega ahastus, meeleheide, mure, nukrus, õnnetus, ängistus, depressioon, enesehaletsus, halb meeleolu, hingevalu ja melanhoolia; rõõmuga hea meeleolu, joovastus, lõbu, õnn, eufooria ja ekstaas; armastusega armumine, hellus, kirg, soojus ja õrnus.

Antonüumiaseosed mittepõhitasandi emotsioonisõnade vahel näitasid kas suurt hajuvust või esinesid üldse väga harva. Samas oli usk vastandite olemasolusse ja inimeste püüdlikkus nende leiutamisel suur. Konkreetse vastandsõna leidmisel võis keelejuhtide käitumises eristada strateegiaid, millest üks oli emotsiooni vastandamine tema puudumisele puhtvormiliste vahenditega, eituse kaudu (nt õnn – õnnetus või õnn – ebaõnn, aga ka: valu – *mittevalu, hirm – *ebahirm) või semantiliselt (nt raev – ükskõiksus, kadedus – ükskõiksus, armastus – ükskõiksus). Teine strateegia oli polaarselt vastandliku emotsiooni (või omaduse või seisundi) nimetamine (nt valu – mõnu, hirm – julgus, raev – rõõmuafekt, kadedus – altruism).

Rohkem kui konkreetsed sõnad paistsid keelejuhtide teadvuses olevat vastandatud emotsioonimõisted või isiklikud kujutlused ja mälestused kogetud emotsioonidest.

PERIFEERIA

Veel kaugemale kategooria keskosast jäävad prototüüpsete emotsioonidega (viha, armastuse, rõõmu ja kurbusega) vähem sarnanevad emotsioonimõisted, mis avaldavad juba suuremat või vähemat kuuluvust peale emotsioonide kategooria ka eelloetletud kolme põhilisse valdkonda – füüsilisse, sotsiaalsesse või intrapsüühilisse siseruumi. Nende sõnade tähenduses kaalub negatiivne või positiivne valents kohati üles sõnade spetsiifilise emotsioonitähenduse. Näiteks kergem on otsustada, et kadedus on halb ja sõprus hea, kui et kas need üldse ikka on emotsioonid. Äkki on kadedus hoopis omadus ja sõprus sotsiaalne nähtus?

Füüsilise ruumi olulisusest emotsioonide kontseptualiseerimise juures kõnelevad sensorsete võimete vahendusel saadud teadmised ja kogemused kehade mõõtmest, liikumisest, temperatuurist, ettekujutused põhjuslikkusest jne. Nägemis- ja kuulmismeel vahendavad emotsioonide väljendustegevusi (nt nutt, karjumine, naer, hõisked), puuteaistingud subjektiivset kogemust (nt valu, kannatus, kergus), temperatuuritundlikkus on sobivaks allikalaks metafoorsetele tunde hinnangutele (nt külm, soojus).

Sotsiaalne ruum hõlmab interpersonaalseid suhteid. Sellesse valdkonda kuuluvad teadmised ja kogemused, mis on saadud suhtlemisest teiste inimestega, näiteks sotsiaalsete käitumisnormide omaks võtmine – teadmised aktsepteeritud ja taunitud käitumisviisidest ning omadustest. Selles tähendusrühmas tuli esile rohkesti sõnu, mis näitab, et sotsiaalse ruumi valdkond on eestlastele väga oluline ja seetõttu sisemiselt hästi liigendatud. Jagunemine headeks ja halbadeks läbib nii interpersonaalse ruumi osalisi (inimesed) kui ka nende vahelisi suhteid ja sellel alusel ongi järgnevas esile toodud sotsiaalsete tunnete rühmad.

Heade inimeste head tunded heade inimeste vastu on sõprus, meeldimine, poolehoid, igatsus, aitamine, kaasaelamine, kohusetunne, hoolivus, usaldus, lugupidamine, uhkus. Heade inimeste halvad tunded heade inimeste vastu on kadedus ja armukadedus. Heade inimeste head tunded halbade inimeste vastu on mõistmine, sallivus, kaasa-tundmine, empaatia, andestamine, tolerantus. Heade inimeste halvad tunded halbade inimeste vastu on solvumine, nõrdimus, pettumus, põlgus. Halbadel inimestel paistavad head tunded puuduvat. Halbade inimeste halvad tunded heade inimeste vastu on hoolimatus, sallimatus ja nende osaks heade inimeste seas on üksindus, häbi ja süü. Interpersonaalse ruumi ja emotsioonidega on ühtviisi seotud ka suhtlemist soodustavad

head omadused sõbralikkus, lahkus, siirus, südamlikkus, heatahtlikkus, töökus, avameelsus, leebus, leplikkus, osavõtlikkus, tähelepanelikkus ja abivalmidus ning seda takistavad halvad inimlikud omadused rumalus, edevus, väiklus, õelus, ahnus, häbematus.

Siseruumi moodustavad teadmised ja kogemused intrapsüühilistest protsessidest. Siia kuuluvad subjektiivsed meeldivus- ja köitvushinnangud, subjektiivselt kogetud ärevuse-erutuse ning tahteaktiivsuse tase. Aga ka teadmised teadmistest, mälust ja tajuprotsessidest. Meeldivushinnangutele osutasid sõnad meeldiv, mugav, mõnu, nauding, rahulolu, rahul, heaolu, positiivne; ebameeldivusele ebameeldiv, vastikus, rahulolematu, kole. Köitvushinnangule osutavad sõnad huvi, põnevus, vaimustus. Köitvuse puudumisele osutasid igavus, tuimus, tundetus, tüdimus, mõttetatus, ükskõiksus. Subjektiivselt kogetud kõrget energiataset osutas ergas, madalat energiataset jõuetus, vaev, väsimus, puhkamine, lõdvestumine. Tahtelisusele osutasid vabadus, kindlus, enesekindlus, saavutus, soov, lootus, ootus ja tahte nõrkusele ebakindlus, lootusetus, suutmatus. Positiivse erutuse taset iseloomustavad sõnad elevil, erutus, julgus, hingerahu, rahulik ja negatiivse erutuse taset närviline, rahutus, ärevus, ootusärevus, mure, kartus, hirm. Meeleseisunditest on head loomingulisus, tasakaalukus, usk, imetlema ja üllatus ning pigem halvad kui head segadus, arusaamatus, teadmatu, kahetsus, kõhklus, stress, kahtlus, unustamine ja hämming.

AUTSAIDERID

Rahvaliku emotsioonikategooriaga on seotud ka mõisteid, mis esmajoonel kuuluvadki nimetatud kolme suurde valdkonda – füüsilise, sotsiaalsesse või siseruumi – ja on emotsioonikategooriaga seotud kas põhjuslikkuse või assotsiatiivseoste kaudu. Rahvaliku emotsioonikategooriaga seob neid paljuski jagunemine headeks ja halbadeks nähtusteks, mis kas tekitavad häid või halbu emotsioone või aitavad halbadele toime tulla. Nähtavasti on sellised asjad nagu päike, lilled, lapsed ja perekond seotud rahva kollektiivse emotsioonimudeliga, sest tulid esile korduvalt. Üldiselt on individuaalne variatiivsus assotsiatiiv- ja põhjuslike seoste osas suur – umbes kolmandik kõigest öeldud väljenditest tuli esile vaid üks kord.

SEALPOOL PERIFEERIAT

Sama kõnekaks kui see, milliseid tundeid ja emotsioone nimetati, osutus ka see, milliste nimetamisest hoiduti. Juba pelga sisetunde põhjal võis öelda, et uurimuses ei leidnud mainimist kaugeltki kõik eestikeelsed emotsioonisõnad. Näiteks paistis olevat tabuteema seksuaalsusega seonduv. Huvi mõttes võrdlesin enda empiirilises uurimuses esile tulnud sõnavara 210 sõnaga küsimustikust PONESK-X,⁷ mille abil on eestlaste emotsioonisõnavara varem uuritud (Veski 1996; Allik ja Realo 1997). Empiirilises uurimuses kogutud ainestiku võrdlus ekspertide koostatud ammendava eestikeelse emotsiooniskaalaga tõi välja alad, mis eestlastel on kollektiivselt vähe teadvustatud, koguni teadvustamata või tahtlikult emotsioonikategooriast välja jäetud.

Ühisosa suurus rahva ja ekspertide skaalas oli kõigest umbes neljandik. Erinevused olid selgete tendentsidega: teatud tunnete viitavad sõnarühmad olid rahva skaalast järjekindlalt puudu. Vähe või üldse mitte nimetati positiivseid energia- ja tahteküllasust osutavaid sõnu (sõnade vorm esitatakse sellisena nagu küsimustikus PONESK-X): agarana, elavana, lõõgastunud, toimekana, tragi, tublina, uljana, vahvalt, virge, järjekindel, sundimatult, südina, aktiivsena, elurõõmsana, energilisena, entusiastlik, jõulisena, reipana, otsustav, tahtekindlana, tugevana, visadust. Vähe tuli esile sõnu, mis osutavad viha väljaelamisele agressiivses käitumises (nt tülinoriv julmana, riiakana). Ka hirmu mõiste osutus sisemiselt väheliigendatuks: väike oli hirmu eri astmete osutavate sõnade hulk, puudusid nt kabuhirmul, pelglikult, kõhedalt. Ekspertide skaalas oli tugevalt esindatud, kuid rahval puudusid peaaegu täiesti alaväärsustunde osutavad

sõnad. Puudusid niihästi sotsiaalne alaväärsus (nt armetuna, haavunud, haletsusväär-sena, häbistatuna, hädisena, hüljatuna, mahajäetuna, alandatud, allasurutuna, petetuna), situatiivne alaväärsus (nt hädas, kimbatuses, kitsikuses, kohmetunud, nõmedalt, süümepeina, piinlik, häbelikkus, ujedust, tobedalt, kohkunud, naeruväärsena) kui ka vaimne alaväärsus (nt nüristunud, peast segasena, endast väljas, hullunud, meelte-segaduses).

Seega osutusid eestlaste teadvustatud emotsioonidemaastikul olevat mõned valged laigud – tunded, mida eestlased kas ei tunne, ei mäleta, ei taha mäletada või ei taha neist mõelda ega rääkida. Või ei ole sobivad sõnad lihtsalt käepärast – ei kuulu rahvalikku emotsioonikategooriasse isegi mitte perifeerselt?

Teatud teemad olid aga rahva skaalas selgesti ülepaistatud. Tundub, et rahvalik emotsioonikategooria on läbi põimunud samuti pluss-miinus-stiilis hinnanguid sisaldava rahvaliku väärtushinnangute süsteemiga. Enamik ekspertide skaalasse mittekuulunud sõnu viitasid sotsiaalse ruumi mõistetele, mis esitasid ideaalseid, soovitavaid omadusi, tundeid ja nähtusi (nt armastus, rahulolu, sõprus, sõbralikkus, lahkus, lootus, meeldimine, vabadus, igatsus, poolehoid, usaldus, abivalmidus, sallivus, heaolu, mõistmine, nali, töökus, tasakaalukus, avameelsus, empaatia, heatahtlikkus, lahke, lugupidamine, aitamine, andestamine, hingerahu, hoolivus, imetlema, saavutus, siirus, soov, südamlikkus, tolerant-sus, turvalisus). Vastukaaluks nimetati ka antiideealseid, sotsiaalselt ebasoovitavaid tundeid, omadusi ja nähtusi (nt rahulolematust, agressiivsus, depressioon, teadmatus, kartus, nõrdimus, hoolimatus, pahameel, õelus, ahnus, arusaamatus, karmus, sallimatus, edevus, hingevalu, kahetsus, kannatus, melanhoolia, mõttetud, stress, vimm, väiklus).

Eestlaste rahvalikus emotsioonikategoorias paistavad ilma tegevast sotsiaalsed normid ja maagiline mõtlemine. Sõnad, mis viitavad sotsiaalsele toimetulematusele (sotsiaalne ja situatiivne alaväärsus) või normist kõrvalekaldumisele (vaimne alaväärsus) jäetakse pigem nimetamata, justkui võiks sõnade pelk mainimine neid nähtusi esile kutsuda. Energiaküllasust osutavate sõnade vähesus võib tähendada, et seda omadust sotsiaalselt ei väärtustata. Eestlaste hulgas on vaikumisi kehtestatud norm, kuhu ei mahu entusiasm, enesekindlus ja aktiivsus. Liigne agarus on ogarus, ütlevad eestlased selle kohta.

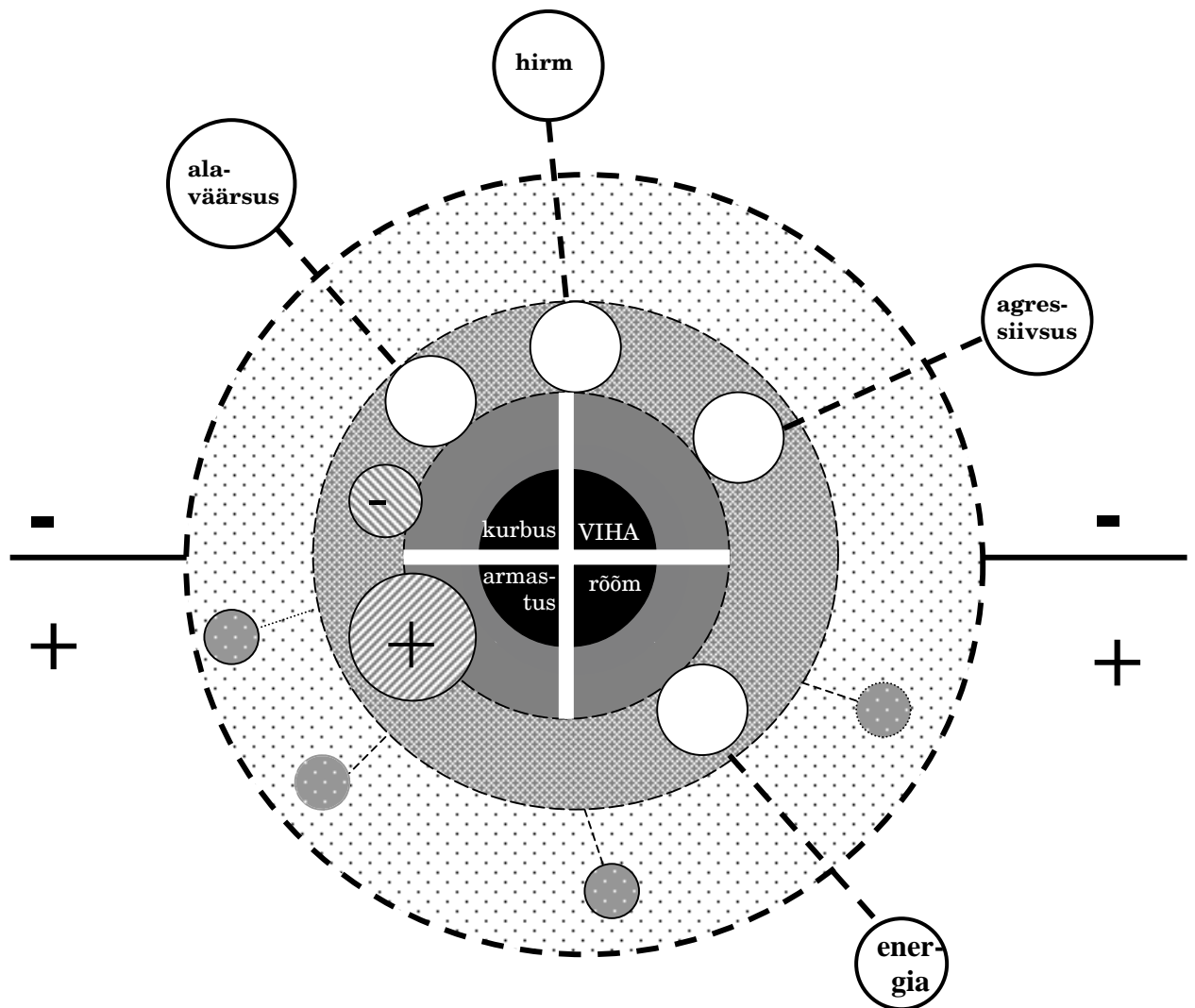
Joonis 3 kujutab eestlaste rahvalikku emotsioonikategooriat kihilisena, nii nagu see empiirilises emotsioonisõnavara uuringust välja koorus. Meeles tasub pidada järgmisi iseloomulikke asjaolusid:

- Kompaktne ja kognitiivselt kõige esildavam on põhitasand, mis jaguneb kvalitatiivselt nelja põhilise emotsioonimõiste vahel.
- Kategooriat läbib jagunemine heaks ja halvaks, emotsiooni täpsem kvaliteet on oluline põhitasandi ja mittepõhitasandi emotsioonimõistete osas.
- Sotsiaalsete tunnete, nähtuste ja omaduste silmatorkav rohkus rahvalikus emotsioonikategoorias.
- Teatud tähendusrühmade puudumine kollektiivsest emotsioonikategooriast.

VIHA KUI EESTLASE PROTOTÜÜPNE EMOTSIION?

Tähelepanek, nagu valitseks eestlaste rahvapsühholoogias seaduspärasus, et kui emotsiooni olemus ei ole täpselt esile toodud, kehtib vaikumisi negatiivse tähenduse ja hinnangu atributsioon, leidis empiirilises uurimusest selgituse selles osas, et emotsioonikategooria kõige prototüüpsemaks, kõige kergemini meenuvaks ja kõige markeerimatuks liikmeks osutus eestlastel viha.

Vihal on au esindada eestlaste kollektiivses teadvuses tervet rahvalikku emotsioonikategooriat. Diagrammil 1 eristab sõna *viha* emotsioonide põhinimetustest pea-aegu samasugune jónks nagu põhinimetusi mittepõhinimetustest. Seega on viha staatus eestlaste emotsioonikäsitluses eriline. Et vihaga kaasas käiv negatiivsuse oreool varjutab emotsioonikategooriat tervikuna, ei ole mitte eestlaste omapära, vaid nähtus, mis on omane nt angloameerika kultuurile (Stearns 1994).

- põhitasand rahvalikus emotsioonikategoorias, kõige esindavam liige on VIHA
- mittepõhitasand, spetsiifilisemad emotsioonimõisted, mis põhitasandi mõisteid täpsustavad
- perifeeria, mille mõisted kuuluvad rohkem või vähem ka kognitiivsetesse naabervaldkondadesse: sotsiaalsesse, füüsilisse ja intrapsüühilisse siseruumi
- emotsioonidega seostuvad mõisted, mille osas on individuaalne variatiivsus suur
- "autsaiderid", kollektiivselt emotsioonikategooriaga seotud esemed ja nähtused
- sotsiaalselt ideaalsed tunded, nähtused ja omadused
- sotsiaalselt antiideaalsed tunded, nähtused ja omadused
- valged laigud kollektiivses emotsiooniteadvuses, teadvustamata tunded, nähtused ja omadused
- + head emotsioonid, tunded, omadused, nähtused ja asjad
- halvad emotsioonid, tunded, omadused, nähtused ja asjad
- kollektiivse emotsiooniteadvuse piir

Joonis 3. Eestlaste rahvalik emotsioonikategooria.

Pole vahest üllatav, et just viha osutus eestlastel kõige selgemalt polüseemiliseks sõnaks – oli ta ju üldse kõige sagedamini nimetatud sõnu. Ka keeleökonomika ütleb, et sõna sagedus korreleerub vormilise lihtsuse ja tähenduste paljususega (Zipf 1968). Sõna viha vastandina esinesid võrdse tugevusega armastus ja rõõm. Seejuures teistpidi seost esines ainult armastusega. Teeksin sellest järelduse, et vihal on eestlaste teadvuses kaks omavahel seotud tähendust.

Esimene ja primaarne on tähendus, mis vastandub armastusele ja on selgelt sotsiaalne, inimliku objektiga seotud tunne. Selles tähenduses viha sünonüüm on vihkamine. Tundub, et viha selles esimeses tähenduses on mõistetud ajas kestva ja subjekti suhtes aktiivse protsessina. Teine tähendus vastandub rõõmule ja selles tähenduses on rohkem esil subjekti passiivne seisund. Viha sünonüümiks teises tähenduses võib pidada vihastamist, mis võib, aga ei pruugi olla seotud inimliku objektiga. Oletatavasti on viha selles tähenduses mõistetud ka ajaliselt pigem hetkelise kui kestvana nagu tema vastandit rõõmugi.

See, et tänapäeva eestlastele osutus primaarseks viha aktiivne ja sotsiaalne tähendus, ei tähenda, et see peaks olema samuti ka keeleajalooliselt. Sõna viha tähistas algselt teise kognitiivse valdkonna nähtust, nimelt maitseaistingut (kibe, mõru). Sellel põhjal võib arvata, et ajalooliselt on primaarsem just seisundi või omaduse tähendus – viha kui viha tunne (s.t kibe, mõru tunne). Ka tänapäeval on sõnal viha see tähendus alles, ainult et emotsioonidega ta argiteadvuses vaevalt seostub.

RAHVAPSÜHHOOGIA VERSUS EKSPERTIDE KÄSITLUSED

Nagu nimetamiskatsete tulemused näitasid, kuuluvad põhitasandisse eestlaste rahvalikus emotsioonikategoorias viha, armastus, rõõm ja kurbus. Psühholoogiateaduses puudub nii suur üksmeel selles osas, mis on põhiemotsioonid ja kas neid üldse saab üles loetleda (Allik 1997). Rakenduspsühholoogia tasemel arvestatakse praktilistel kaalutlustel – kuna need seostuvad enam-vähem kultuuriuniversaalsete näoväljendustega – siiski kuue põhiemotsiooniga, milleks on viha, rõõm, kurbus, hirm, üllatus, vastikus (Ekman 1982).

Ekspertide arvamusega langeb eestlaste arusaam põhiemotsioonidest kokku viha, rõõmu ja kurbuse osas. Et need on eestlastele tähtsad, äratuntavad ja ilmselt sagedased emotsioonid, näitas ka just nende emotsioonide prototüüpsetele väljendustegevustele osutavate sõnade sage mainimine (nt nutt, naer, raev). Eestlased ei näi olevat orienteeritud mitte niivõrd näoväljendustele, kuivõrd väljendustegevustele (naeratust mainiti ainult ühel juhul viiest tuhandest!). Ekspertidest erinevalt peavad eestlased emotsiooniks ka armastust.

Sõnad hirm, vastikus ja üllatus on eestlaste meelest küll olemas, kuid mitte sama igapäevased ja aktiivses kasutuses nagu viha, armastus, rõõm ja kurbus. Psühholoogide poolt näoväljenduste põhjal põhiemotsioonide hulka liigitatavad hirm, üllatus ja vastikus ei kuulu eestlaste arvates prototüüpsete põhitasandi emotsioonide hulka võibolla selletõttu, et nendega ei anna moodustada vastandite paare. Ka on ilmselt hirm, vastikus ja üllatus tunded, mida tuntakse ainult konkreetsetes situatsioonides ja seoses kindlat tüüpi stiimuliga – hirmu seoses ohuga, vastikust peamiselt seoses maitse- või lõhnaaistinguga, üllatust seoses olukorra äkilise muutusega. Ilmselt ei sisaldanud küsitlusolukord tüüpiliselt neid stiimuleid.

Ekspertidid väidavad, et *eestlased ei oska oma emotsioonidest mõelda teisiti kui positiivsetest ja negatiivsetest, kusjuures need dimensioonid ei vastandu, vaid seostuvad omavahel igal võimalikul viisil* (Allik 1997). Nimetamiskatsed ja tulemuste analüüs kinnitasid selle väite esimest poolt – eestlased kalduvad tõesti mõtlema emotsioonidest ainult kui positiivsetest või negatiivsetest. Väite teise poole osas, et negatiivsus ja positiivsus on sõltumatud, omavahel vastandumatud dimensioonid, läheb rahva arvamus ekspertide omast lahku. Asjaolu, et positiivseid ja negatiivseid emotsioone kannavad ajus erinevad substraadid, ei näi eestlasi segavat mõtlemast neist kui vastandlikest.

Uskumus emotsioonide vastandatavusest – jagunemisest headeks (positiivsed) ja halbadeks (negatiivsed) – on eestlaste teadvusesse tugevasti kinnistunud. Emotsioonide positiivsust ja negatiivsust aga ei mõista inimesed arvatavasti alati ühtmoodi. Sõltuvalt olukorrast võib sellel olla erinev sisu. Nimelt esines emotsioonide liigitamist positiivseteks ja negatiivseteks nii klišeede alusel kui ka isiklikust seisukohast lähtudes, mis läks vastuollu üldiste klišeelike suhtumistega, nt liigitas mõni inimene viha, raevu ja kurbuse positiivseteks, üks inimene sajast pidas aga rõõmu negatiivseks.

Inimliku kogemuse jaotamine heaks ja halvaks on tendents, mis läbib laiemat nähtusteringi kui pelgalt emotsioonid. Käesolevas uurimuses tuli kummaski kategoorias esile omadusi, käitumisi, esemeid ja muud. Lahtiseks võiks jääda küsimus, kas pluss-miinus-skaalal hinnangute andmise puhul on tegemist eelkõige kultuuriliste normide ja moraalseste hinnangutega (nt ristiusu kultiveeritud teadmisega heast ja kurjast) või psühholoogilise nähtusega – näiteks metatasandi emotsioonidega –, s.t emotsioonide kui nähtuste hindamisega individuaalse kasulikkuse-kahjulikkuse alusel (Lazarus 1991).

Väidetavalt on inimese emotsiooniteadmised kaheastmelised (Planalp ja Fitness 1999): esimese astme preverbaalsed emotsiooniteadmised reguleerivad meie käitumist teadvustamatult evolutsiooni käigus kujunenud operatiivse pluss-miinus-hinnangumehhanismi alusel (ründa – põgene, ohtlik – ohutu, ligitõmbav – eemaletõukav, mõnus – valus), teise astme emotsiooniteadmised on sotsiaalselt õpitud ning neile avaldavad mõju keel ja kultuurilised skriptid.

Emotsioonisõnavara ja emotsioonimõisted kuuluvad teise astme emotsionaalsete teadmiste hulka, nad on tööriistaks emotsioonide teadvustamise protsessis. Näib aga, et sellesse teise astme emotsionaalsesse teadmisse on sisse kodeeritud ka esimese astme emotsiooniteadmised, näiteks teadvustamata hinnangumehhanismile vastava preverbaalse või isegi prekontseptuaalse kujundina, milleks võib olla kehalisel kogemusel baseeruv kineetiline skeemkujutus (lähenemine – kaugenemine). See esimese astme emotsionaalne teadmine või kineetiline kujund sisaldub emotsioonisõnavaras üldistatult ja iga üksiku emotsioonisõna tähenduses individuaalselt ja vastab emotsiooni pluss-miinus-valentsile.

Üldistades võib väita, et kui ekspertide seisukohalt on emotsioonide kategooria ja põhiemotsioonid seotud eelkõige näoväljenduste ja emotsiooni füsioloogilise läbielamise protsessiga, siis tavalisele eestlasele on emotsioonid pigem sotsiaalsed konstruktid, mis on peamiselt seotud inimestevaheliste suhete ja suhtlemisega. Ekspertide arvates kuuluvad emotsioonid individuaalpsühholoogiliste nähtuste hulka, rahva arvates – nii nagu see käesolevast emotsioonisõnavara uuringust välja koorus – pigem sotsiaalpsühholoogia valda.

Ma ei võrdleks rahva ja ekspertide käsitlusi selles suhtes, kumb on õigem või kumb emotsioonide olemust ja skaalat paremini kirjeldab. Ütlen ainult, et need on mõnes osas kattuvad ja mõnes mitte. Ekspertidele on oma käsitluste loomise juures oluline klappimine moodsa neuroteaduse andmetega, tulemuste eksperimentaalne tõestatavus ning väidete verifitseeritavus. Rahvale on oluline klappimine üksteisega, hea ja halva lahuspidamine ning meeldimine iseenesele ja naabritele.

KOKKUVÕTE

Emotsioonide kategooria paiknemine eestlaste kollektiivses teadvuses subjektiivselt tajutud füüsilise, sotsiaalse ja intrapsüühilise siseruumi lõikumiskohas ei ole üllatav: on ju emotsioon indiviidi subjektiivselt kogetav protsess, millel on aga oma välised füüsilised avaldused (väljenduskäitumine, näoilmed, hääletooni muutused), mis funktsioneerivad suhtlemises teadetena suhtlejate siseseisunditest. Kõigis kolmes emotsioonidega piirnevas kognitiivses valdkonnas tuleb läbiva joonena esile jagunemine headeks ja halbadeks emotsioonideks, tunneteks, omadusteks, nähtusteks, tegevusteks.

Viis, kuidas emotsioonikategooria rahva teadvuses elab, on aga üllatavalt mitmekesine. Valdikond ei paista olevat kõigi eestlaste teadvuses ühtviisi sisemiselt korrastatud. Kattuvused eri indiviidide emotsioonikategooriates esinevad pigem mõistete kui sõnade tasandil. Mingit valmis korda mõistetes või süstemaatilisi (emotsiooni)teadmiste hoidmiste viise, mis sõnade meenutamist hõlbustaksid, ei suudetud empiirilise uuringuga keelekasutajate teadvuses tuvastada. Kognitiivsete valdkondade sisemine korrastatus ei sugene kollektiivsesse teadvusesse iseenesest, vaid tekib uurimistöö, analüüsi ja süstematiseerimispingutuse tulemusena.

Tundub, et kui iga keelekasutaja jagabki kuidagi seda kollektiivset emotsioonidemaastiku kaarti, siis oma igapäevaelus ja silmitsi reaalse emotsionaalse kogemusega ei ole tal valdkonna hüpoteetilisest kollektiivsest struktureeritusest vähimatki kasu. Arvan, et tavaline inimene ka ei tea, kus “kapis” tal millised emotsionaalsed teadmised paiknevad, kasutatakse peamiselt seda, mis on käepärast. Käepärast on aga need tööriistad, mida kõige sagedamini vaja läheb – esmajoones põhitasandi mõisted. Tavaeestlane teab küll, et kuskil on olemas täpsemad ja õigemad sõnad tundenüansside tähistamiseks, kuid kuna igapäevaelus pole need mõisted aktuaalsed, on need sõnadki “teadvuse kapis” tolmunud ning igapäevasemate asjade taha ja alla jäänud. Empiiriline uuring välimeetodil ei too välja kaugeltki kogu eesti keele sõnavara emotsioonide kohta, küll aga toob ta välja selle olulisema osa, mis inimeste igapäevaelu kõige rohkem mõjutab.

Näib, et emotsioonidemaastiku kaarti pole tavalisel eestlasel enamasti kaasas (ja mis kasu olekski valgete laikudega kaardist). Küll on tal kaasas kompass, mis näitab head ja halba, ning teadmine põhilistest emotsiooniilmakaartest – vihast, armastusest, rõõmust ja kurbusest.

LÄTLASTE KIITUSEKS

Irooniaga eestlase “kuumaverelisusest” ei osuta lätlased mitte sellele, mida leidub eestlase juures iseloomulikku, vaid sellele, mis sealt on iseloomulikult puudu – emotsioonide näoväljendused. Eestlastel ei seostu emotsioonid eelkõige näoväljendustega, vaid pigem väljendustegevuste ja sotsiaalsete suhetega. Eestlase emotsionaalne elu pole niivõrd tema enda, kuivõrd ühiskonna asi. Ja üldse – emotsioonide väljanäitamine teeb inimese haavatavaks ja haavatav olla pole turvaline.

Lätlased paistavad aimavat, et eestlastel on emotsioone, mida nad mitte ainult ei taha välja näidata, vaid mida nad ei taha ka ise enda juures näha. Sotsiaalne orienteeritus ja kaitsebarjäärid lubavad eestlasel omada ja välja näidata vaid sotsiaalselt aktsepteeritavaid või ideaalseid emotsioone ning taunida antiideaalseid. Psühhoanalüütikud ütlesid, et selline sotsiaalne polsterdus kui kaitsetegevus seob psüühilist energiat,⁸ ja arvatavasti on neil õigus – miks muidu puudusid eestlaste sõnavarast energiaküllasusele ja entusiasmile osutavad sõnad. Laiskust on eestlastele läbi sajandite ette heitnud ka siin elanud baltisakslased.⁹

Tundub, et lätlased on üks terane rahvas: eestlase kinnise pale tagant on nad ära tabanud, et eestlase prototüüpseim emotsioon on viha, mis vindub pikalt ja hõõgub nagu tukid tuha all. Oma salaviha kaldub eestlane elama mitte väljapoole, vaid sissepoole, koheldes naabreid püüdliku sõbralikkuse või passiivse agressiooniga.

Kui see pilt nüüd liiga nukker sai, siis lohutagu meid see, et suur osa rahvastevahelisest irooniast on tingitud kadedusest ja kõige tõenäolisemalt projitseeritakse naabritele just neid iseloomujooni, mida endal hea meelega tunnistada ei taheta.

Kasutatud kirjandus

- Allik, J. 1997. Eesti keele emotsioone väljendava sõnavara tähendus. – *Psühholoogia lihtsusest*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 131–150.
- Allik, J. & Realo, A. 1997. Emotional Experience and its Relation to the Five-Factor Model in Estonian. *Journal of Personality* 65 (3), pp. 625–645.
- Baer, K. E. v. 1976. Eestlaste endeemilistest haigustest. (1816.) *Loomingu Raamatukogu*. Tallinn: Perioodika.
- Berlin, B. & Kay, P. 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Ekman, P. 1982. *Emotions in Human Face*. (2nd ed.) New York: Cambridge University Press.
- Freud, S. 1915. Repression. *Standard Edition* 14: 141. London: Hogarth Press. 1957.
- Kövecses, Z. 2000. *Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langacker, R. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Lazarus, R. S. 1991. Emotion and Adaption. – *Human Emotions: A Reader*. J. M. Jenkins, K. Oatley, & N. L. Stein (eds.). Oxford: Blackwell Publishers. 1998, pp. 73–78.
- Planalp, S. & Fitness, J. 1999. Thinking/feeling about social and personal relationships. *Journal of Social and Personal Relationships* 16 (6), pp. 731–750.
- Rosch, E., Mervis C. B., Gray, W. D., Johnson, D. M. & Boyes-Braem, P. 1976. Basic objects in natural categories. *Cognitive Psychology* 8, pp. 382–439.
- Stearns, P. N. .1994. *American Cool: Constructing a twentieth-century emotional style*. New York: New York University Press.
- Sutrop, U. 2000. Basic terms and basic vocabulary. Estonian Typological Studies IV. M. Ereht (ed.). *Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 14, lk 118–145.
- Sutrop, U. 2001. List task and a cognitive salience index. *Field Methods* 13, pp. 289–302.
- Zipf, G., K. 1968. *The Psycho-biology of Language: an Introduction to Dynamic Philology*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Tulviste, P. 1998. Etnopsühholoogiast ja meist. – *Rektoriraamat*. Tartu Ülikooli kirjastus. Tartu, lk 53–57.
- Vainik, E. 2001. *Eestlaste emotsioonisõnavara*. Käsikirjaline magistritöö Tartu Ülikoolis.
- Veski, E. 1996. *Emotsionaalseid seisundeid kirjeldav sõnavara eesti keeles ja selle seos isiksuse omadustega*. Käsikirjaline diplomitöö Tartu Ülikoolis.
- Viberg, A. 1994. Vocabularies. Biligualism in Deaf Education. *International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf* 27, pp. 169–199.
- Watson, D. & Clark, L. A. 1994. *The PANAS-X Manual for the Positive and Negative Affect Schedule – Expanded Form*. Iowa: The University of Iowa.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. J. B. Carroll (ed.). New York: Wiley.
- Wierzbicka, A. 1999. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Viited

¹ Tänan siinkohal Urmas Sutropit, Kristiina Rossi ja Haldur Õimu märkuste eest, S. Ratsot toimetamise eest ning kõiki keelejuhte, kes emotsioonisõnavara uuringus osalesid.

² Lisaks emotsiooninimetustele väljendub kristalliseerunud rahvapsühholoogia keeliliselt ka nt fraseologismides, kõnekäändudes ja grammatilistes struktuurides, millega emotsioonidest räägitakse.

³ Välimeetod on alguse saanud Berlini ja Kay (1969) värvinimetuste uurimise metoodikast ning seisneb mingi kategooria liikmete nimetamiskatsete läbiviimises väli-tingimustes ja keeleandmete psühholoogilise esiletuleku hilisemas analüüsis.

⁴ Nimetamiskatseid oli kokku seitse. Neist tähtsamad olid emotsioonide esmase nimetamise katse, vastandite ütlemissatse, enese kogetud emotsioonide nimetamise katse ning positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonide nimetamise katse.

⁵ Kognitiivse esilduvuse indeksid arvutati valemi põhjal (Sutrop 2001: 299–300):

$$S = F / (N \cdot mP),$$

kus S on kognitiivse esilduvuse indeks,

F – sõna esinemissagedus antud loetelus,

N – küsitletute koguarv,

mP – sõna keskmine positsioon, mis arvutatakse järgmiselt:

$$mP = (SR_j) / F,$$

kus R_j on sõna esinemisjärjekorra number individuaalses loetelus.

⁶ Mõnevõrra üllatav on vahest näoväljenduseta armastuse sattumine põhitasandi objektide hulka eestlaste emotsioonikäsituses – nähtavasti on see tunne aga väga oluline muudes aspektides, mis korvab spetsiifilise armastava näoilme puudumise.

⁷ PONESK-X – positiivsete ja negatiivsete emotsioonide mõõtmise skaala, millel põhinevad Veski ja Alliku tulemused (Veski 1996, Allik 1997), Watsoni ja Clarki (1994) loodud skaala PANAS-X eestikeelne variant.

⁸ Psühhoanalüütikud väidavad, et soovimatu sisu teadvusest väljatõrjumine kui ego kaitsemehhanism neelab ja seob psüühilist energiat (Freud 1915). See, mis toimib indiviidi tasandil, toimib ilmselt ka kollektiivselt.

⁹ Karl Ernst von Baer kirjutab oma doktoritöös *Eestlaste endeemilistest haigustest: Vigadest, mida siiski eitada ei saa, loendaksin ma siin: laiskus, mustus, liigne alandlikkus vägevamate ees ning julmus ja metsikus alamate vastu* (Baer 1976: 30).